

ЛЕКЦІЯ 8

ТОВАРОЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ТКАНИХ ХУДОЖНІХ ВИРОБІВ

- 8.1. Основні технології виготовлення та оздоблення художніх тканин.**
- 8.2. Основні способи декорування тканих художніх виробів: вибійка, розпис, вишивка, мереживо.**
- 8.3. Класифікація та характеристика асортименту виробів художнього ткацтва.**
- 8.4. Типологія та характеристика асортименту народного одягу.**
- 8.5. Вимоги до якості тканих художніх виробів.**

Ключові слова: художнє ткацтво, техніка ткання, вертикальний ткацький верстат, горизонтальний ткацький верстат, волокна, коноплі, вовна, вибійка, розпис, класифікаційні ознаки, асортимент виробів художнього ткацтва, народний одяг, оздоблення.

Ткацтво – найдавніше ремесло, яким займалися українські жінки. Тканини виготовляли спочатку для власного вжитку, але вже з IX-X ст. відбувалося відокремлення цього домашнього ремесла як промислу, що задовольняв потреби міського населення. Дуже довго існували паралельно народнє домашнє ткацтво і цеховє ремісничє. Із виникненням промислового виготовлення тканин домашні ткацькі ремесла поступово почали занепадати.

Проте художні тканини і нині відіграють значну роль у оформленні інтер'єру житла та виготовленні народних костюмів. Технологія домашнього ткацтва трудомістка – це прядіння ниток, фарбування їх у різні кольори, ткання на різних ткацьких верстатах (різноманітної конструкції) із застосуванням цілої низки технічних прийомів.

Українські народні тканини мають різне призначення, виготовляються народними майстрами ручним способом.

Ткацтво – сукупність виробничих процесів виготовлення тканини на ткацькому верстаті шляхом переплетення взаємно перпендикулярних текстильних ниток. До народних тканин належать сурові полотна, сукна, вовняні тканини, поштучні вироби (скатерки, рушники, хустки, пояси, рядна, намітки, плахти, запаски та ін.).

Ткацьке виробництво об'єднує:

- підготовку сировини;
- прядіння пряжі;
- виготовлення з пряжі тканин;

– заключна обробка: вибілювання, фарбування, ворсування, вибивання тощо.

Сировина для тканин:

- рослинна (льон, коноплі, бавовна);
- тваринна (вовна, шовк);
- хімічна (штучні, синтетичні волокна);
- металеві нитки – сухозлітка, алюніт, метаніт тощо.

Якість сировини (тонкі, грубі волокна, меланжевого типу, зсукані, скручені), прядіння (ручне, машинне) позначається на структурі тканин. Упродовж віків нагромаджені досвід розуміння матеріалу, знання всіх етапів обробки волокон, ниток, пряжі, вміння підготувати і передбачити художні ефекти майбутньої тканини. Важливу роль відіграє добре володіння технологічними процесами.

Пряжу в народному ткацтві готували на основу і піткання. Пряжу основи шліфували, а піткання часто зволожували, запарювали тощо. Наприклад, на Гуцульщині вовну двічі намочували у гарячій воді з лугом, щоб виткане з неї сукно під час валяння у ступах не збивалося. Часто на основу використовували грубшу пряжу, а на піткання – тоншу, зсукану тощо.

Нитки основи намотували на вал верстатів, а піткання – в клубки, шпулі, бобіни, пасма. Різним переплетенням на ткацьких верстатах з двох систем ниток основи й утку виготовляли тканини певної щільності та ширини (залежно від розмірів верстатів).

Верстати для ручного ткацтва бувають двох типів: з вертикальним і горизонтальним розміщенням основи.

Вертикальний ткацький верстат (кросна) являє собою прямокутну вертикальну раму. До її верхньої жердки прикріплювали нитки основи і, щоб їх натягнути, внизу прив'язували глиняні або кам'яні грузила, пізніше засновували нитки на нижню раму – вал. Вертикальні верстати простої конструкції відомі з часів неоліту (за 5-6 тис. до н. е.). Ускладнена конструкція – кросна – збереглася до наших днів.

Горизонтальні верстати відомі з X–XIII ст. Найголовніші частини: два навої (на верхній намотується основа, а на нижній – готові тканини); підніжки, ремізки, човник, за допомогою яких робиться переплетення ниток основи і піткання; ляда з бердом, що регулюють рівномірне розміщення ниток основи і прибивають нитки піткання. Ширина берда – 60...80 см. Горизонтальні верстати мають локальні відмінності щодо форми деталей, розміру, оформлення різьбленням тощо.

На Україні поширені і нескладні прилади, на яких виготовляли різні невеликі за розмірами вироби: ткацькі дощечки, кросенця і вилочки для плетіння поясів, очіпків; верстати для плетіння рукавиць тощо.

Машинне ткацтво почалось наприкінці XVIII ст., коли були створені механічні ткацькі верстати. Залежно від типу зівоутворювального механізму їх поділяють на ексцентрикові (найпростіші переплетення ниток), кареткові (складні переплетення) і жакардові (тканини з дуже складним малюнком). У ткацькому виробництві безперервно відбувається автоматизація виробничих процесів, застосовуються безчовникові багатозівні верстати.

Підприємства легкої промисловості виробляють тканини (лляні, бавовняні, вовняні, шовкові, зі штучних, хімічних волокон та з суміші волокон), неткані матеріали, трикотажні, текстильно-галантерейні та інші.

Основні техніки ручного ткання:

- просте полотняне;
- саржеве (чиновате);
- перебірне;
- закладне.

Просте полотняне переплетення полягає в тому, що на верстаті з двома підніжками нитки піткання проходять через зів, пересікаючи перехресно нитки основи. Важливе при цьому рівномірне натягання ниток піткання човником, розміщення, відповідна щільність збивання лядою (бердом) тощо. Виділяються розріджені полотна, виткані простим переплетенням – серпанкові полотна.

Саржева техніка узорного ткання (чиновать) виконується за допомогою 3-24 підніжок. Залежно від послідовності перебирання підніжок і відповідного піднімання ремізок для утворення зіву, щоб пропускати нитки піткання (різне плетіння двох систем ниток: основа і піткання), утворюються дрібнорапортні узори. Це ламані, зигзагоподібні стрічки, «кіски», ряди зубчиків, ромбів, ромбових фігур, зірочок. Чиноваті полотна цікаві за своєю структурою, вони тугіші, еластичніші, в них орнаментальні мотиви дещо рельєфніше виступають над основою, виділяються світлотіньовими переливами.

Різновидність чиноватих тканин створюють нитки різного волокнистого складу: на основу конопляні; а на піткання – лляні; на основу невибілені, піткання – вибілені чи кольорові тощо.

Для узорного піткання використовуються кращі сорти ниток та пряжі, часто зсукані. Декоративний ефект у таких тканинах збагачується ритмічністю чергування легко виступаючих кольорових скісних стрічок на однобарвному тлі.

Перебірна техніка ткання виконується складним способом плетіння ниток основи і піткання за допомогою підніжок, ремізок та додатковим підніманням ниток основи, утворення зіву із застосуванням дощечок, прутиків. Таке ткання називається «під дошку», «дві дошки», «перетик» тощо.

Залежно від того, чи нитка піткання проходить по всій ширині тканини, чи тільки на місцях утворення узору, перебірна техніка поділяється на дві основні групи: суцільний перебір і перетик з вибором. Є різні локальні варіанти перебору. Найбільш поширене поєднання технік простого плетіння й узорного перебірного. У них чергуються гладкоткані та узорні смуги.

Закладне (килимове) ткання здійснюється плетінням двох систем ниток: основи (переважно лляних або бавовняних природного кольору) і пофарбованих у різні кольори або природного кольору вовняних ниток піткання. При цьому нитки основи переплітаються кольоровими нитками піткання не по всій ширині виробу, а у відповідній частині задуманого узору на фоні тканини. Є різні способи виконання килимового ткання: «на вічка», «на межеву нитку», «на пряму нитку» тощо.

Окремі тканини виготовлялись поєднанням технік простого полотняного, саржевого, закладного плетіння ниток. Техніки ворсового, петельного плетіння характерні для виготовлення килимових виробів та бойківського верхнього плечового одягу – гунь.

Залежно від практичного застосування тканини обиралася й техніка її виготовлення.

На основі трьох основних видів переплетень ниток: полотняного, саржевого і сатинового, створювалася велика кількість більш складних комбінованих переплетень. Ці основні види характерні як для ручного ткання, так і для машинного.

Орнамент на тканині міг бути отриманий або переплетінням ниток основи й піткання – тканий орнамент, або шляхом нанесення візерунків фарбою. Тканий орнамент створювався двома способами: з нитки одного кольору із тлом та з ниток різних кольорів.

Оздоблюються народні тканини крім тканого візерунку ще вибіркою, гаптуванням або вишивкою.

За візерунком, композицією і колористикою вони були досить різноманітними: смугасті, картаті, з геометричним чи рослинним орнаментом, прикрашені стилізованими мотивами птахів, тварин, дерев.

Загалом кольорове вирішення українських народних тканин було злагодженим, позбавленим строкатості. Переважали в основному світлі кольори полотна і білої вовни, коричневі, сірі відтінки. Чорний колір був

типovým для тканин, з яких шили верхній одяг бойки і лемки. Поширеним був яскраво-червоний, а також синій. Рідше використовували кольори – зелений, жовтий та фіолетовий.

вибійка

батик

вільний розпис

вишивка

мереживо

Рис. 8.1. Основні способи декорування тканих виробів

8.2.Основні способи декорування тканих художніх виробів: вибійка, розпис, вишивка та мережка.

Вибійка (вибиванка, набійка, друкованиця) – це техніка нанесення візерунку за допомогою різьблених дощок (форм, печаток, штампів), коли орнамент утворюється не в процесі ткання, а наноситься на готову тканину, друкується (рис. 8.1). Дослідники вибійки часто називають її народною графікою. Відмінність назв обґрунтовується різними техніками вибивання узорів, періодами виготовлення та побутування в окремих регіонах України.

Важливе значення мають якість підготовленого полотна, орнамент вибивних дощок, колір барвників. Полотна для вибійок добирали гладенького ткання, поливали їх водою, рівно розгладжували. Дуже тонкі полотна інколи змочували розведеним тваринним клеєм.

Набивний візерунок наносився на тканину за допомогою різьблених дерев'яних дощок – «манер» (у ручному набиванні) або гравірованих валів (у текстильному виробництві). Кількість дощок або валів відповідає кількості кольорів, які наносяться на тканину.

Фарби для вибійок виготовляли передусім з природних барвників, наприклад, чорного кольору – із сажі хвойних дерев, червоного – з комахок червцю; синього – із суміші індиго і свинцевого білила, коричневого – із суміші охри і свинцю. Фарби розтирали на лляній олії, а потім варили. Відомі різні рецепти виготовлення фарб, їх варіння. Добре виварена фарба не залишала на полотні жирних плям, давала чисті орнаментальні відбитки.

За техніками виготовлення виділяються:

- пряме вибивання;
- витравне вибивання;
- резервне вибивання.

Техніка прямого вибивання найпоширеніша в Україні. Полотно розстелюють і закріплюють на спеціальному столі з м'яким підстеленням. Підготовлену фарбу наносять на вирізьблену дошку і кладуть її на полотно. Зверху дошку прибивають, щоб фарба краще відбилась на тканині. Після нанесення орнаменту дошки знімали й просушували тканину.

Щоб отримати дво-, трикольорову вибійку, використовували окрему дошку для кожного кольору. Спочатку на полотно наносили один колір, просушували його, а потім, по черзі, інші кольори. Часто на один колір відбивали інші кольорові відтінки.

Витравним вибиванням виготовляли тканини різного функціонального призначення.

Техніка резервного вибивання полягає у тому, що орнамент наноситься з вибивної дошки не фарбою, а спеціально підготовленим розчином вапна, воску. Після цього тканину фарбували у великих бочках (кубах). Фон тканин зафарбовувався, а орнамент, вкритий вапном (воском), залишався нефарбованим. Потім тканину вимочували («відквашували») у розчинах, знімали вапно, віск, висушували й вигладжували. Таким чином одержували вибійки із забарвленим тлом, на якому виступали орнаментальні мотиви природного полотна.

З усього розмаїття геометричних і геометризованих мотивів переважають «звізди», «сосонки», «грибочки», «дороги», а з рослинних – «галузки», «ружі», «огірки», «маки» тощо. Вироблені чіткі системи розташування орнаментальних мотивів у відповідних композиціях. У фондах музеїв найчастіше зустрічаються вибійки XVIII – XIX ст. із стрічковими, сітчастими, концентричними, букетними композиціями.

Стрічкові композиції утворені передусім із дрібних орнаментальних мотивів – «кружелець», «сосонок», квадратиків, ромбів (паралельні вертикальні ряди). Варіантність таких композицій залежить від орнаментальних мотивів та їхньої кількості в одному рапорті, а ритмічність – від ширини стрічки, розмірів використаних мотивів, характеру їх трактування, введення додаткових елементів.

Концентричні композиції використовувалися переважно у вибійках хустин.

За кольоровим вирішенням вибійки поділяються на одноколірні та багатоколірні.

Тканину, набиту ручним способом легко відрізнити від тканини, набитої механічним способом (за допомогою вала). При ручному набиванні зазвичай помітні границі набивної дошки; малюнок іноді зміщений.

За функціональним призначенням виділяють:

- вибійки одягового призначення;
- вибійки інтер'єрного призначення.

Асортимент одягових тканин з вибійкою включає:

- вибійчані спідниці – димки, мальованки, друкавиці;
- кабати – плечовий одяг з розміщенням вибійчастого орнаменту на полах або по всій площині: рукавах, спинах;
- чоловічі штани – переважно зі стрічковими геометричними мотивами; хустини.

Вибійка інтер'єрних тканин об'єднує різні вироби: церковного призначення (завіси, пелени, підкладки священничих облачень та ін.), скатертини, рушники, покривала.

Здавна виготовляли колтрини – лляні або бавовняні полотна для оббивання стін.

Кольорове вирішення вибілок на інтер'єрних тканинах передбачає переважно поєднання одноколірних орнаментальних мотивів з білим тлом. Орнамент завжди логічно узгоджується з фоном.

Розпис тканин – важливий вид їхнього художнього оформлення. Основне джерело його розвитку – художні традиції вибілок. Однак важливу роль відіграє індивідуальна творчість художників-текстильників. Дещо обмежені необхідністю реалізувати малюнок у розмірах повторюваного рапорту метрової тканини, вони відчули певну свободу в ручному розписі, стали створювати цікаві вироби часто унікального характеру. Поступово вдосконалюючи технічні й колористичні прийоми ручного розпису, текстильники відкривали все нові художні можливості.

Різні способи ручного розпису текстильних виробів (тканих і нетканих матеріалів, трикотажу, повсті, текстильно-галантерейних виробів тощо) поширилися на території України на початку ХХ ст. Мистецтво розпису тканин розвивається і в наші дні.

Матеріал для розпису тканин поділяється на дві групи:

- основа, на якій виконується розпис;
- матеріал, котрим декорується тканина: фарба, писальця, сітки, рами, пензлі і т. ін.

Ручний розпис можна робити на різних за волокнистим складом тканинах. Проте найчастіше для розпису застосовують бавовняні, віскозні, капронові і тканини з натурального шовку. Тканини не повинні мати ткацьких дефектів і пухнастості. При розписі важливе значення має ткацьке переплетення тканини, її товщина і щільність. Найкращими для розпису є тонкі гладкі тканини полотняного переплетення.

Усі види розпису виконують на дерев'яних рамах, які бувають розсувні і нерозсувні. Тканину наколюють на раму відразу туго, щоб не було перекосів ниток основи і піткання.

Після розписування вироби висушують і запарюють, щоб зафіксувати барвник на волокні.

Техніки ручного розпису (рис. 8.1):

- холодний батик;
- гарячий батик;
- вільний розпис.

Найпоширенішим є спосіб оформлення тканин за допомогою резервуючих сумішей (резервів), відомий під назвою батик. Суть цього способу полягає у тому, що ділянки тканини, які не мають бути зафарбовані, покривають резервом (бджолиний віск, парафін, різні смоли), які, просочуючи тканину, захищають її від фарби. Підготовлену таким чином тканину опускають у фарбу і зафарбовують, а потім видаляють з неї резерв.

Особливістю рисунків холодного батику є їх чітко виражений графічний характер. Рисунки наносять на тканину спеціальними резервними сумішами у вигляді замкнутих контурів і вже у межах фарбами розписують виріб.

Для нанесення контурів рисунка резервом застосовують скляні трубочки з тонкими загнутими кінчиками. Після нанесення резерву, йому дають висохнути. Тривалість висихання залежить від температури приміщення і становить 20 – 40 хв.

Перед розписом рисунок на тканину наносять олівцем. Для нанесення фарб при розписі застосовують різні пензлі та тампони. Для кожного кольору слід мати окремий тампон. На поверхні тканини фарба досить швидко висихає, тому її потрібно наносити швидко і рівномірно. Необхідно слідкувати, щоб фарба не проходила за межі резервної лінії, що призводить до браку в роботі.

Під час розпису способом гарячий батик контури рисунка і окремі площини покривають гарячим резервом. Резервування тканин цим способом розпису є тимчасовим і проміжним процесом, після закінчення роботи резерв із тканини знімається.

Після застигання й охолодження резерву всю тканину тампоном або пензлем зверху покривають фарбою або опускають у посуд із фарбою. Після повного висихання фарби на тканині гарячим резервом покривають лише ділянки тканини, покриті фарбою і знову дають резерву охолонути.

Отриманий виріб пропрасовують гарячою праскою між кількома шарами гігроскопічного паперу, до повного зникнення резерву.

Після зняття резерву виробу гарячого батику, як і холодного, потрібно запарити у воді.

Вільний розпис здійснюється без попереднього нанесення на тканину резервуючої суміші. Спочатку художник готує ескіз, потім легкими штрихами м'яким олівцем наносить на тканину основні контури. Таким чином, розпис тканини нагадує акварельний малюнок на папері. Фарба наноситься різними за величиною пензлями, тампонами тощо. Вільний розпис, виконаний на сухій або вологій тканині, часто доповнюють графічними деталями.

Розписні тканини, різні за орнаментом, технікою виконання, кольоровим рішенням, поділяються на типологічні групи за функціональним призначенням:

- розписні тканини інтер'єрного призначення: декоративні панно, порт'єри, скатертини тощо;
- розписні тканини одягового призначення та аксесуари (хустини, краватки, інші вироби з ручним розписом).

В Україні є багато спеціалізованих підприємств, які виробляють ткані вироби: в Кролевці, Богуславі, Дігтярях, Переяслав-Хмельницькому. Провідною серед них є Кролевецька фабрика, на якій виготовляють сюжетно-тематичні декоративні рушники й панно. Кролевецькі ткачі вміло продовжують традиції ручного художнього ткацтва, які були відомі в Україні з давніх-давен.

Із стародавніх часів і аж до 60 – 70-х років XIX ст.. фарбування тканин здійснювали натуральними барвниками, які отримували з рослин і живих організмів. Натуральні барвники дають красиві і стійкі кольори.

Рослинні барвники добувають із коріння або стебел, кори або листя, квіток або плодів рослин. Забарвлення значною мірою залежать від віку рослини, місця вирощування, складу ґрунтів, погодних умов. А також від часу збирання.

Для виготовлення відвару барвника і фарбування слід брати емальований посуд, так як інший змінює фарбувальні властивості рослин. Потім подрібнену суху фарбувальну сировину замочують у м'якій холодній воді а потім кип'ятять за легкого кипіння. Отриманий відвар можна у разі необхідності зберігати досить довго у темному місці.

Найдавнішим видом прикрашення тканин є вишивка. Вишивка виникла з появою шиття на примітивному одязі людини. Вже в 1-му тисячоріччі до н.е. вишивка досягла високого художнього рівня у народів Древнього Вавилону, Греції, Риму, Китаю, Індії, Ірану. Особливою пишністю відрізнялася вишивка Візантії.

Вишивка – один з найпоширеніших видів художніх народних промислів, в якому орнаментальне та сюжетне зображення на тканині, шкірі, повсті виконується різними ручними чи машинним швами.

За призначенням матеріали для вишивання поділяються на два типи:

- основа, на якій вишивають (вовняні, лляні, бавовняні, шовкові тканини домашнього виробництва, шкіра, сукно; тканини фабричного виготовлення – перкаль, батист, муслін, шовк та ін.);

– матеріал, яким вишивають (нитки, пряжа – прядені вручну лляні, вовняні, конопляні; фабричного виготовлення; металеві, золоті та срібні нитки, перли, бісер, ґудзики тощо).

Використовуються тканини полотняного (легко компонується малюнок, можна завчасно зробити точні розрахунки) та інших видів переплетення (вишивають по канві або по нанесеному малюнку).

Техніка вишивки була дуже різноманітна. Шити, вишивати – це різними способами протягати, закріплювати нитку, заволочену в голку, наносити стібки на тканину або шкіру. Від того, як ці стібки прошивали тканину, як вишивальна нитка лягала на основу, через які проміжки (скільки ниток основи), чи були стібки прямими, нахиленими чи скісними, натягнутими чи вільно постеленими на тканині, – залежали відмінності, специфіка виконання.

В Україні використовували біля ста різних швів. Серед них виділяються основний, допоміжний, рахункові й шви вільного малюнку.

Вишивки по рахунку ниток тканини, так звана рахункова (лічильна) вишивка (до них відносяться більшість стародавніх народних швів) розділяється на:

- наскрізну, або строчеву, яка виконувалася на тканині, розрідженій шляхом висмикування ниток;
- вишивку по цілій тканині, так звану глуху.

До наскрізних рахункових вишивок відносяться мережка, гіпюри – строчеві вишивки по великій сітці тощо.

Рахункові вишивки по цілій тканині – хрестик простий, хрестик подвійний, рахункова гладь, набір, косе стьобання й ряд інших швів.

Вільні вишивки – ці види вишивок, які виконуються за малюнком, нанесеному на тканину. До цього виду вишивок відносяться:

- гладь – однобічна (верхошов) – стібки лягають цілком по лицьовій стороні, широко застосовується у володимирських швах;
- білизняна гладь – застосовується для прикраси білизни – контур малюнка наноситься швом «уперед голку»;
- атласна гладь – вишивається стібками, що лягають праворуч ліворуч;
- російська гладь – вишивається швом «уперед голку».

Рушниковий шов – вишивка стебловим швом за контуром й заповнення оконтурених площ косою або прямою гладдю, хрестиком, суцільною гладдю.

Орнамент – це самостійна категорія мистецтва, тому що оперує власними відмітними засобами створення художнього образу, історично й

географічно є найпоширенішим проявом художньої творчості, завжди був найхарактернішим елементом стилю мистецтва окремих народів, регіонів або епох.

За характером мотивів орнамент розділяють на:

- геометричний (прямі, ламані, зубчасті лінії, зигзаги, плетінки, ромби, квадрати, трикутники, розетки, хрести, зубці);
- рослинний (квіти, листя, квіткові гілочки, дерева);
- зооморфний (птахи: орли, півники, зозульки);
- антропоморфний (людина);
- космогоричний (солярні знаки - зображення сонця, планет, уявлень про їхній рух і про конструкцію й функціонування миру);
- епіграфічний (орнаментовані написи: слов'янська в'язь, арабське письмо).

Мотивами також бувають зображення окремих предметів - атрибутів професії - якір, книга; побутових речей (стрічок, бантів, драпірувань, ваз).

Вишивка одягу об'єднує типи, підтипи, групи вишивок, які відрізняються змістом орнаментальних мотивів, характером композиції, кольором, матеріалом і технікою виконання.

Для різних районів України характерні різні орнаменти. Наприклад, для Поділля характерні поперечні смуги на кінцях. Поряд з геометричним, здебільшого, ромбовидними мотивами простої і складної форми, зустрічаються зображення тварин, стилізованих жіночих фігур з піднятими руками, вершників, які тримають за вуздечки коней.

Для полтавської вишивки, де зосереджені риси, характерні мистецтву всієї Лівобережної України, властиві вишуканість колориту, вишивка білим по білому - геометризovanі рослинні мотиви найрізноманітнішої композиції, особливо на жіночих сорочках. Колористичними особливостями полтавської вишивки було співвідношення пастельних кольорів - блакитного, охристого, коричнюватого, зеленуватого й відтінків сірого й білого.

На початку ХХ ст. поширюється контрастне з'єднання червоного й чорного. Орнамент – рослинний, рослинно-геометричний та геометричний. Елементами геометричного візерунка є хрест - косий та прямий, квадрат, ромб, трикутник, прямі й зигзагоподібні лінії, зірчастий мотив, розетка. Мотивами рослинно-геометричного орнаменту були кашка, дубові листи, шовковиця, барвінок, колоски, гречка, виноград, огірки й т.д. Характерними є мотиви тваринного миру - метелика, жабки, заячі вушка, баранячі ріжки тощо.

Мережка полягає у створенні голкою та ниткою ажурного візерунка на тканинах, витканих лише простою технікою полотняного переплетіння та з'єднувальних їх швами.

На тканинах створюються ажурні узори на місцях витягнутих або вирізаних горизонтальних ниток піткання, а вертикальні, не витягнені нитки основи, голкою з ниткою різними стібками затягнені у пучки-крутики.

Здебільшого тканини мережаться білими нитками. Ручна мережка голкою зі заволоченою ниткою вимагає досконалої вправності, досвіду та вміння зтягувати нитки на виторочених пробілах і створювати ажурні узори з геометричними, рослинними мотивами.

Мережку виконують на тканинах інтер'єрного призначення, рушниках, з'єднувальних швах пілок скатертин, завісок.

Головне призначення мережок – прикрашення одягу: жіночих, чоловічих, дитячих сорочок, фартухів тощо. Мережки заввишки від 0,5 см до 1,5 м посилюють декоративні акценти інтер'єрних і одягових виробів. Розрізняють мереживо з геометричними та рослинними мотивами.

За функціональним призначенням мережані вироби класифікують на:

- суцільні мережані вироби (стрічки, хустки, гардини);
- мережані прикраси одягового та інтер'єрного призначення.

Мережки на рушниках розміщені вузькими стрічками або великими (30...150 см). Настилом на мережаних смугах часто вишивають орнаментальні мотиви: квіти, «дерева життя».

Мережки на обрусах роблять по середині, вздовж швів або з двох чи чотирьох боків.

На сорочках переважають невеликі орнаментальні мережки при швах на уставках рукавів, а широкі смуги – на подолах, рідше на пазусі.

Ажурні покривала виготовляли із заздалегідь виплетених квадратів або рельєфних розеток, які потім з'єднують.

8.3.Класифікація та характеристика асортименту виробів художнього ткацтва.

До народних тканин належать сурові полотна, сукна, вовняні тканини, поштучні вироби (скатерки, рушники, хустки, пояси, рядна, намітки, плахти, запаски та ін.).

За технікою виконання декоративно-ткані вироби поділяються на:

- з однібічним переборним рисунком ручного ткацтва;
- з двобічним переборним рисунком ручного ткацтва;

- з плахтово-переборним рисунком ручного ткацтва;
- з плахтово-човниковим рисунком ручного ткацтва;
- з поперечносмугастим рисунком ручного ткацтва;
- дрібновізерунчасті ремізні ручного ткацтва;
- ремізні та жакардові машинного ткацтва.

За видом сировини, яка використовується, декоративно-ткані вироби поділяються на:

- бавовняні;
- лляні; напівлляні;
- віскозні; напіввіскозні;
- вовняні;
- з пряжі хімічних та змішаних волокон.

За способом виготовлення:

- ручні;
- напівмеханічні;
- механічні.

За характером виготовлення, прийомами художньої обробки, виділяють 2 основні групи тканих виробів:

- візерункове ткацтво;
- художнє шиття.

Провідними техніками візерункового ткання були:

- класичний ручний перебір;
- ремізно-підніжкове візерункове ткання;
- техніка килимового закладного ткання.

Серед виробів ручного візерункового ткацтва можна виділити групу так званих прямих тканин – скатертин, покривал (рядно), серветок і рушників.

За призначенням художні тканини поділяються на:

- оздоблення житла: настінні, столові, постільні;
- кухонні приналежності;
- культові приналежності: одяг священиків, покрівці, плати, корогви тощо;
- обрядові приналежності: прапори, вимпели, стрічки тощо;
- одяг;
- речі особистого призначення.

Тканини для інтер'єру відповідно до функціонального призначення бувають:

- для застелення столів – скатертини (обруси);

- накривання постелі – покривала (верети, рядна, покрівці, коци, ліжники);
- для утеплення та прикрашання стін – окремі види рушників, верет, килимів;
- для застелення підлоги – хідники, килимові доріжки тощо.

Поряд з традиційними тканинами у сучасний побут входять і нові види тканих виробів: декоративні серветки, доріжки, накидки, порт'єри та ін.

Різновидом тканин господарського призначення є мішковина.

Типологія тканих виробів одягового призначення.

Полотно – важлива типологічна група тканин переважно одягового призначення.

Народні ткалі України виробили численні варіанти технічно-технологічних засобів для отримання декоративних ефектів полотен, їхній художній рівень залежить від якості сировини, її первинної обробки, способів прядіння, зсукування тощо, від добору технік ткання, кінцевого опрацювання, вирівнювання, вибілювання, фарбування, рясування і т. ін.

У дослідженнях матеріально-художньої культури українського народу особлива увага звернена на виготовлення полотен, їх поширення на всій території України, дана оцінка різних типів. Селянським ткалям було відомо понад 20 видів полотна.

За матеріалом виділяються підтипи полотен:

- лляні;
- конопляні (з ниток домашнього прядіння веретеном або прядкою, коловоротом);
- бурунчукові (з тонкої лляної пряжі фабричного виготовлення);
- бавовняні, «бомбакові», «памутові» (з бавовняної пряжі фабричного виготовлення);
- шовкові, муслінні, золототкані (переважно з привозних шовкових, металевих ниток тощо).

Конопляні полотна об'єднані в окремі групи:

- плоскіні (ткані з м'яких волокон плоскіні – «перших конопель»);
- матірчаті (ткані з ниток, нарядених з волокон матірки – «других конопель», жовтіших, тугіших).

Від якості волокон залежала назва полотен: повісняне (високоякісне полотно з пряжі, наряденої з тонких волокон), згрібне (з волокон нижчої якості, грубшої пряжі); клочане (з найгрубших волокон, валу).

Полотна розрізняються за кількістю заснованих в пасма ниток для основи. Наприклад, десять пасем – вузькі і грубі полотна, так звані «тринадцятка», «шістнадцятка», «вісімнадцятка» – тонші, високоякісні, широкі полотна.

Мішані полотна виготовляли з ниток, нарядених з поєднаних в певних пропорціях волокон льону і конопель, з ниток на основу лляних, а на піткання – конопляних (або на піткання – бамбак, металеві срібні, золоті тощо).

За кольором переважно виділяються полотна білі (біль) і сірі (сирові). Техніка виконання полотен: просте полотняне і багаторемізне узорне (чиновате) ткання.

Сукна – типологічна група тканин одягового призначення. Матеріал: волокна овечої вовни. Прядеться пряжа з вовни веретеном і за допомогою ножного машинного пристрою – прядки, коловородка. Техніка ткання: просте полотняне і багаторемізне чиновате.

За якістю вовни, рівного або нерівномірного скручування вовни при прядінні в пряжу виділяються сукна з гладкотканою поверхнею і рельєфною, вузликоватою або ворсовою. Різні техніки ткання, способи валяння сукна у валилах, ступах, поливання гарячою водою, збирання впливають на структуру, фактуру сукна.

В усіх областях України поширені сукна білі, сірі, чорні, чорно-коричневі та мішані (змішували волокна різних відтінків білого, чорного кольору). Сукно найвищого гатунку, тонке, однотонне, використовувалося на пошиття святкового одягу. У гірських районах Карпат, на Гуцульщині шили одяг з червоного (червленого) сукна (фарбованого червцем).

Різні типи сукна потрібні для пошиття нагрудного поясного та верхнього плечового, переважно зимового одягу: безрукавки, штани, сердаки, каптани, жіночі спенсери, гуглі, чугані, сіряки, свити, кобеняки, манти, жупани тощо.

Поштучні тканини – типологічна група тканин, витканих для окремих одягових виробів, їх доповнення: запаски, обгортки, плахти, дерги, намітки, хустини, пілки, пояси, пасини, стрічки, сумки тощо. Вироблена цілісна система художнього рішення кожного з них. Вони відрізняються за типом і структурою тканин (техніка ткання, щільність будови, фактура).

Усі ці вироби мають чітку, притаманну їм орнаментально-композиційну будову: центральне поле, кайма, шахове, сітчасте, стрічкове розміщення мотивів; зміст, форма орнаментальних мотивів, колорит.

Художньою образністю виділяються тканини, з яких шили торби, бесаги, тайстри, дзьобенки. Це заснівчasto-клітчасті чорно-білі і багатоколірні

тканини, які в різних районах Карпат і Закарпаття мають локальні ознаки. У них гармонійно поєднані фізичні, технологічні властивості та орнаментально-композиційні розв'язання, таким чином утворюється єдина цілісність – мистецький твір.

Типологія тканих виробів інтер'єрного призначення(рис. 8.2). Функціональна роль тканин інтер'єрного призначення визначає характер їхніх художніх особливостей. Виконуючи утилітарно-практичну функцію, вони виступають важливими декоративно-символічними творами в системі синтезу інтер'єру.

Основні типи інтер'єрних тканин:

- покривала на ліжка (рядна, постілки, верети, коци покривні, килими, плахти, накидки, простині тощо);
- скатерті (настільники, обруси);
- рушники (завіски, ручники, покутники, утиральними, тощо);
- хідники (на долівку);
- наволочки (на великі та малі подушки - думки);
- декоративні покривала на дивани, крісла, лави тощо.

покривало

скатертина і серветки

наволочка

рушник

Рис. 8.2. Типологія виробів інтер'єрного призначення

Покривала (локальні назви: верети, постілки, плаhti) – поширений тип тканин для застеляння ліжок, вкривання тощо.

Матеріал: льон, коноплі, вовна, бавовна. Основа переважно лляна або конопляна, а піткання – вовняна, бавовняна пряжа.

Техніка ткання: просте полотняне переплетення, багаторемізне узорне ткання та перебірне, часто з допомогою дошки. За характером орнаментування виділяються покривала поперечносмугасті – «пасисті», картаті – «в клітку» та узорноткані – «писані».

Колір покривал – білий, біло-чорний. Поширені поліхромні тканини. У пасистих ряднах, веретах акцент зроблений на ширині кольорових смуг, ритміці повторень, характері обрамування, заповнення нитками.

Художня образність картатих верет залежить від кольорових смуг, ниток в основі та відповідної ширини смуг, які протягуються човником перпендикулярно основі. В узорних тканинах є різні варіанти компонування геометричних мотивів, розеток, ромбів, павучків.

Наволочки – тип інтер'єрних виробів, виготовлених із спеціально витканих тканин для подушок. Вони переважно прямокутної форми.

Матеріал: льон, коноплі, мішані тканини. За характером орнаментування виділяються наволоки з перетканими кольоровими стрічками по всій площині та з орнаментованими смугами (прошвами) на одному або двох вузьких боках.

Техніка ткання: просте полотняне, багаторемізне узорне і килимове, перебір. З кінця ХІХ ст. набули поширення наволочки, декоровані орнаментальними мотивами доцентричного розташування.

Скатертини – тип інтер'єрних тканин, призначених для накривання столів, скринь.

Матеріал: льон, коноплі, бавовна, вовна, сухозлітки тощо.

Техніка: просте полотняне переплетення, багаторемізне узорне, ажурне, килимове тощо.

Давні скатертини – однопілочні, часто шириною 50 ... 80 см, довжиною до 2 ... 3 м. З кінця XIX ст. зазнали поширення обруси з двох пілок (часто змережані), зарублені та з тороками.

За характером орнаментування виділяються:

1) скатертини із суцільним узорним фоном «в кіски», «зубчики», «круги», «тарілки»;

2) скатертини, на вузьких краях яких виткані або вишиті широкі смуги, а на центральній площині позмінно виткані вужчі і ширші кольорові (переважно червоні) стрічки.

Наприкінці XIX ст. стали модними скатертини квадратної форми, на кінцях чотирьох боків яких розміщена орнаментальна кайма і в'язані торочки або пришите ручнов'язане чи фабричного виготовлення мереживо.

Рушники – тип тканин інтер'єрного, обрядового призначення (рис. 8.3).

Матеріал: льон, коноплі, бавовна, вовна, заплоч, сухозлітки, шовк.

Техніка: просте полотняне, перебірне, багаторемізне узорне килимове ткання, мереживо.

Всі рушники можна розділити на два типи:

– утилітарні, призначені для витирання рук, обличчя (утиральники) і посуду (прання);

– обрядові і настінно-декоративні, які прикрашалися або під час ткацтва, або наступною вишивкою.

За призначенням рушники поділяються на:

– хатні («кілкові», «на сволоки», «на жердки»);

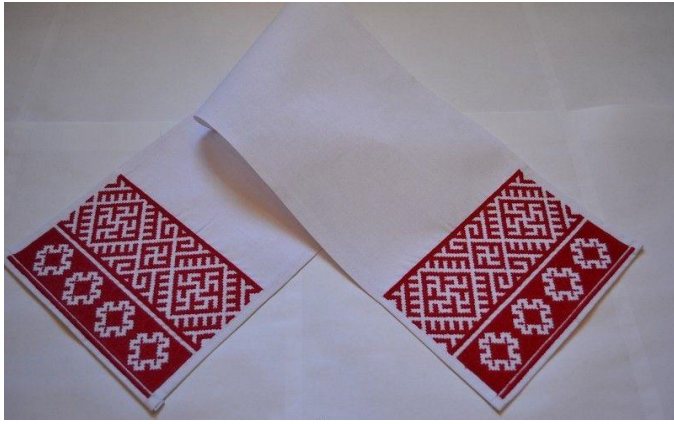
– на ікони («божники», «завески»);

– весільні – для молодих;

– «плечові» – для обв'язування сватів;

– подарункові – на «подарунки».

Тому й розміри рушників коливалися. Наприклад, закарпатські рушники «на жердки» невеликі (45x65 см); а житомирські «завески», чернігівські перевірні рушники довжиною до 6 м.

утиральник

божник

весільний

плечовий

Рис. 8.3. Асортимент рушників за призначенням

В окрему групу об'єднують рушники білі, біло-червоні, кумачеві, поліхромні з поперечними орнаментованими смугами; рушники з вертикально видовженими до центральної площини антропоморфними мотивами дерева життя, вазона; заснівчасті – рушники Полісся, картаті – з Поділля; кралевецькі рушники Сумщини тощо.

8.4. Типологія та характеристика асортименту народного одягу.

Для вивчення одягу як явища духовно-матеріальної культури важливе значення мають принципи його наукової класифікації і типології. У розробленні класифікації та типології одягу дослідники брали до уваги окремі ознаки: матеріал, стать, вік, крій.

За однією з класифікацій художній одяг поділяють на такі типологічні групи:

- за функціональним призначенням – плечовий, поясний (натільний і верхній), головні убори, взуття; буденний і святковий;
- за порами року – літній, весняно-осінній, зимовий;
- обрядовий.

Натільний одяг. Найдавніший тип шитого натільного одягу є – сорочка (кошуля, опріччя тощо). Залежно від соціально-економічного розвитку суспільства змінювались її художні якості (матеріал, крій, формотворення, пошиття, декорування).

Матеріалом для сорочок служили: лляні, конопляні, бавовняні, білі домоткані полотна, вовняні тканини та тканини фабричного виготовлення, колінкор, перкаль, шовк тощо.

Основні типи сорочок (рис. 8.4):

- тунікоподібні;
- з уставками;
- з суцільно-кроєним рукавом;
- з кокетками.

Тунікоподібні сорочки кроїли з одного перегнутого на плечах полотна. Крій такої сорочки притаманний переважно чоловічим сорочкам. Обидві частини поли були рівними. По центру перегнутого полотна на печках вирізали горловину без коміра, з простою обшивкою навколо шиї і робили розріз на грудях посередині передньої поли – пазухи. Це станок сорочки. До перегнутого полотна, з обох боків пришивали два довгих прямих рукави.

В Україні поширений також тип уставкових сорочок.

тунікоподібна сорочка

сорочка з уставками

з суцільно-кроєним рукавом

сорочка з кокетками

Рис. 8.4. Основні типи сорочок

запаска

обгортка

плахта

андаракa

Рис. 8.5. Ассортимент жіночого поясного одягу

Уставки (плечові вставки, плічки, полики, вуставки) це прямокутні куски полотна, пришиті між передньою і задньою полами на плечах із спуском до рукавів по основі або пітканню стану сорочки. Вони розширюють плечову

частину сорочки і дають змогу призбирувати і горловину, і рукав, які пришивають до уставки.

Вишиті сорочки з суцільно-кроєним рукавом бувають у двох варіантах. У першому варіанті верхня частина рукава має форму вставки, а рукав пришивається або до підкання, або до основи. Такий тип сорочок можна зустріти в тих же областях України де і поширені вишиті сорочки зі вставкою. У другому варіанті рукав пришивається тільки до основи та призбирується по всій ширині разом із горловиною. Рукав може бути вузьким або ширшим (у півтора полотнища). Рукав у півтора полотнища притаманний Полтавським вишитим сорочкам і є найширшим в Україні. З допомогою розміру ласток створюється об'єм верхньої частини вишитої сорочки. Чим ширший рукав - тим менша ластка.

Сорочки з кокетками виникли під впливом міської моди. Кокетка – неширока смужка на ширину спини, погруддя, до неї пришиті передня і задня поли сорочки.

Локальні різновиди основних типів крою впливають на ознаки класифікації сорочок:

- за довжиною полотнищ полів сорочки поділяють на дві групи: додільні (суцільні) і до підточки до стану (з двох частин: верхньої плечової і нижньої поясної підточки);

- за місцем розміщення розрізу (пазухи): посередині станка, з боку, а іноді і на спині;

- за способом застібання пазухи: зав'язування через петельку, застібання на ґудзики, брошки;

- за формою коміра: із вузькими обшивками, дрібно зібраною горловиною на нитку, зі стоячим коміром, із викладним великим коміром, без коміра;

- за характером декорування на вишиті, мережані тощо.

До **поясного одягу** належать ті його частини, які прикривають людину нижче пояса – запаски, обгортки, плахти, спідниці, фартухи, штани, пояси.

Чоловічий поясний одяг – штани (гачі, гате, гаші, ногавиці, холошні, порти, портяниці, сподні та ін.).

Матеріал для виготовлення штанів: лляні, конопляні полотна, сукно, шкіра, тканини фабричного виготовлення: синя, червона китайка, сірий черкасин, казимет тощо.

За кроєм виділяють два види штанів: з вузькими та широкими штанинами.

До окремої групи належать старовинні широкі штани – шаровари, поширені у центральних областях України, їх шили з білого і вибійчаного доморобного полотна.

Жіночий поясний одяг – типологічна група, що включає: незшиті однопланові та дволатові запаски, незшита обгортка, плахта обшиванка тощо (рис. 8.5).

Дволатова запаска – два зарублених, незшитих полотнища. Одне, вужче наперед талії, сягає від пояса нижче колін; друге, ширше і довше, - на задню частину. Зверху до запасок прикріплені торочки для зав'язування навколо талії так, щоб з обох боків залишалися отвори для білих сорочок.

Щоденні і святкові запаски різняться за матеріалом (вовняні, лляні, конопляні, сукно, парча, шовк), технікою ткання (просте полотняне переплетення, чиновате, перебірне, килимове ткання), кольором (ясно-червоні, темно-коричневі, ясно-жовті).

Обгортка – однопланове розширене полотнище, яким обгортали жіночий стан поверх сорочки і закріплювали при талії пасочком.

За кольором полотнищ обгортки поділяють на дві групи: з чорним і червоним тлом. При одяганні орнаментальні смуги вертикально розміщені на передніх полах.

Плахта – незшитий і напівзшитий тип поясного одягу, виготовлений з картатої, багатоколірної ручнотканої тканини. Спереду вільні місця плахти закривали одноплановою запаскою (фартухом). Напівзшиту плахту виготовляли з двох полотнищ довжиною до 2 м, які зшивали на половину або на дві треті довжини. Потім плахту перегинали вдвоє так, щоб зшита частина охоплювала стан ззаду, а незшиті звисали на боках, утворюючи так звані крила. При поясі плахту закріплювали крайкою. Плахта – переважно святковий одяг. Для ткання добирали якісні, дорогі матеріали: вовняні кольорові нитки, гарус, шовк, бавовну.

Спідниці виготовляли з окремих полотнищ доморобних і фабричних тканин, зшитих, призбираних на талії, зарублених знизу. Розріз робили спереду, а пізніше – збоку. Спідниці ткали переважно з вовняних ниток у повздовжні вузькі різнокольорові смуги.

Літники виготовляли з доморобних тканин у повздовжні червоні, жовті, коричневі смуги. Вставлена спереду пілка часто відрізнялася за кольором і шириною смуг.

Андараки – спідниці з доморобних вовняних тканин, переважно червоного кольору, дрібно рисовані на зразок гофре, зібрані при обшивці з широкою орнаментальною смугою на подолі.

Мальованки, рукавиці, синятики – спідниці, декоровані вибійчаним орнаментом: у поздовжні стрічки, сітчастого плану, довільного розташування рослинних, геометричних мотивів.

Нагрудний одяг поєднує ті його частини, які одягаються поверх сорочки, прикривають верхню частину тулуба аж до талії чи колін (рис. 8.6).

камізелька

юпка-свитка і кабат

Рис. 8.6. Асортимент нагрудного одягу

чуганя

каптан

жупани жіночі та чоловічі

Рис. 8.7. Асортимент верхнього одягу

В Україні поширено два основних типи нагрудного одягу:

- без рукавів (кірсетки, камізельки, кептарі, лейбики, катанки тощо);

- з рукавами (кофти, куртки, сачки, кабати).

За матеріалом виготовлення нагрудний одяг поділяють на:

- полотняний, сукняний, хутровий, комбінований із декількох матеріалів;

- з фабричних тканин: сатину, плису, оксамиту.

Його викроювали з одного полотнища, перегнутого на плечах на рівні частини по довжині: перед і спинку. Горловину вирізували близько до шиї, передню частину розрізали посередині вертикально на дві поли. Коміра не було, але часто відгинали верхні кути пілок. На передніх полах зрідка робили кишені. Нагрудний одяг без рукавів і з рукавами часто мав підкладку.

Безрукавки за кроєм поділяють на окремі підтипи: прямоспинні, короткі, приталені, з відрізною талією і складками – крилами, вусами, із завищеною талією та складками на спині; із зубцями, клинами знизу. Розроблені різноманітні засоби декорування безрукавок, їх художньо-конструктивного рішення.

Куртки виготовляли з білого, сірого доморобного сукна, короткі прямоспинні, розширені клинами, поширені на Чернігівщині та Київщині.

Кабати виготовляли переважно з лляного, конопляного полотна, короткі, прямоспинні, декоровані вишивкою, кольоровими тасьмами, були популярними у Львівській, Тернопільській областях.

Юпки-свитки були довгі, нижче колін, розширені, на спині підрізані або призбирані у глибокі складки. Шили з фабричних тканин, обшивали оксамитом, вистіб ували.

Верхній одяг об'єднує різні за матеріалом і формою компоненти, які носили поверх натільного, нагрудного одягу - чоловіки, жінки і діти, передусім, у негоду та взимку (рис. 8.8).

Верхній одяг виготовляли з грубих лляних, конопляних домотканих полотен, сукна, овчини.

Найдавніший прямоспинний плащовидний одяг поділяють на два типи:

- без рукавів (накидкоподібний);
- з рукавами (іноді фальшивими).

Найдавніші збереження в Карпатах безрукавого одягу – гугля, манта, чуганя.

Гуглі виготовляли із сірого або білого доморобного сукна, їх зшивали так, що за формою вони нагадують мішок: один бік не зшивався, а верхній, напівзашитий ріжок, при потребі надягали на голову, щоб захистити її від вітру, дощу, снігу. Прямі поли гуглі на грудях не застібались, а біля шиї зав'язувалися вовняними шнурками.

Манта – тип плащового одягу з доморобного сірого або білого сукна. За кроєм вона подібна до гулі, широка, довга з каптуром.

Чуганя – тип складного плащового лемківського одягу з темно-коричневого доморобного сукна, з прямою спинкою і дуже довгим чотирикутним коміром, з довгими тороками, які на спині спадають нижче пояса.

Крім прямоспинного, в Україні існував верхній одяг, розширений донизу, з боковими клинами, складками, зборочками на спині.

Давні риси прямоспинного тунікоподібного крою зберіг верхній одяг з рукавами (байбараки, сердаки, петики).

Каптани-полотнянки – підгрупа верхнього одягу, пошитого із грубого лляного і конопляного доморобного полотна прямоспинного та розширеного крою, з довгими рукавами, закладними полами. Вони застібались на ґудзики або підперезувались крайкою.

У всіх регіонах був поширений підтип верхнього одягу, приталений, із підрізною спинкою в талії, де збирали складки, вставляли клини (крила, вуси) – жупани, капоти, бекеші, баєві юпки.

Пояси (пасини) – специфічна типологічна група, яка виконує утилітарну функцію: прикріплення до талії поясного і верхнього одягу, а також декоративну та символічно-обрядову функції (рис. 8.8). Їх виготовляли з лляних, конопляних, вовняних, шовкових, металевих ниток, лика, шкіри, ткали з ниткових матеріалів тощо.

За технікою виготовлення із ниток виділяють два типи поясів:

- ткані (окрайки, байорки, пасики, тканки);
- плетені (в сітку, в кіску).

пояс-крайка

плетений пояс

Рис. 8.8. Асортимент поясів

Ткали пояси перебором, килимовою технікою, чиноваттю в поперечні та повздовжні вузькі стрічки, суцільно заповнені ромбами, зубчиками і рядами квітів, складних ромбових фігур, шириною від 1 до 35 см, довжиною до 3 м.

За кольором пояси поділяються на: червоні, зелені, малинові, багатоколірні, чорні.

Окрему групу утворюють шовкові, вовняні, золототкані пояси мануфактурного виробництва.

Головні убори – складна типологічна група виробів, призначена для покриття, прикрасення голови. При цьому важлива роль належала зачісці.

До головних уборів належать як поодинокі вироби (хустини), так і складні комплекси (кибалка, чіпець, пов'язка, хустина).

Типологізація головних уборів відбувається за такими ознаками:

- стать;
- вік;
- матеріал;
- крій;
- конструкція;
- способи носіння і декорування;
- функціональне призначення головних методів формотворення.

Чоловічі головні убори за матеріалом поділяють на сукняні, повстяні, хутрові, солом'яні, а за формою – циліндричні, конічні, півсферичні. Асортимент чоловічих головних уборів дуже різноманітний (рис. 8.9).

кресаня

ШЛИК

кляпаня

магерка

Рис. 8.9. Ассортимент чоловічих головних уборів

плат

намітка

бавниця

очіпок

Рис. 8.10. Асортимент жіночих головних уборів

Магерка – шапка з темно-коричневого сукна з чотирикутним верхом, оздоблена червоними, синіми шнурами, вишита.

Шоломок – невисока, кругла повстяна чорна шапка.

Рогатівка – шапка з темного сукна напівциліндричної форми, верх ширший від основи і має чотирикутні загини.

Клепаня – невисока шапка циліндричної форми з червоного або синього сукна, мала клапани, які можна піднести догори, зав'язуючи на тім'ї, або опустити на вуха, шию.

Шлик – напівкругла сукняна шапка, знизу обшита хутром.

Для жіночих головних уборів характерне розмаїття форм, прикрас, способів носіння (рис. 8.10). Найдавніша типологічна група – прямокутні полотнища, тобто плати, якими по-різному завивали голову.

Намітка (обрус, плат, перемітка, завій тощо) – це лляні, конопляні, бавовняні, рідше бомбакові, муслінні полотнища прямокутної форми довжиною до 5 м, шириною до 50 см, кінці якого і часто налобна частина декоровані тканим і вишитим орнаментом.

Техніка ткання: перебір – закладне, чиновне, заборами, вишивання стебнівкою, гладдю, низинкою.

Способи завивання різноманітні. Намітки складали у глибокі складки; обгортали голову, закриваючи волосся, і зав'язували на потилиці вузлом, а вільні кінці спадали вниз, на плечі, іноді сягаючи пояса.

Бавниця – прямокутний шмат домотканого полотна, одна або дві повздовжні сторони якого, густо переткані або вишиті геометричним стрічковим візерунком. Неорнаментована, центральна частина бавниці, закладена у глибокі складки під декоровану смугу і зашита або зав'язана стрічками, творила стоячий обручик – вінець.

Очіпок – легке, м'яке, плоске покриття голови, човникоподібної та сідлоподібної форми, що стягувалося ззаду стрічками, щоб зав'язати, тугіше притримати зібране на голові волосся. Очіпок одягали на кибалку, прикриваючи її, пізніше – просто на волосся.

За матеріалом виготовлення розрізняють три основні підтипи очіпків: із домотканих полотен, тканин фабричного виготовлення і плетених сіток. Очіпок шили, формуючи дно і береги, часто підшиваючи підкладку.

Хустки генетично пов'язані з намітками і належать до давнього типу рушникового головного убору. Хустку зав'язували на очіпок, бавницю, просто на волосся. За матеріалом їх можна поділити на такі підтипи: з доморобних лляних, конопляних, вовняних полотен; з фабричних тканин.

Способи пов'язування хустин: під підборіддям; на чолі; на тім'ї; на потилиці тощо.

8.5. Вимоги до якості тканих художніх виробів.

Для виготовлення виробів українського народного декоративного ткацтва повинні застосовуватися:

- пряжа бавовняна згідно з ГОСТ 6904, ДСТУ 2535, лляна згідно з ГОСТ 10078, віскозна нитка згідно з ГОСТ 8871 чи згідно з чинною нормативною документацією;
- пряжа вовняна, з віскозного волокна, з штучних та синтетичних волокон згідно з чинною нормативною документацією;
- нитки швейні бавовняні згідно з ГОСТ 6309;
- нитки бавовняні в'язальні згідно з ГОСТ 8402.

Пряжа, яка застосовується в ткацтві, повинна відповідати таким основним вимогам:

- мати певну лінійну щільність (текс) і бути рівномірною за лінійною щільністю;
- володіти достатньою і рівномірною по всій довжині міцністю на розрив;
- мати задану і рівномірну по всій довжині крутку;
- бути чистою, не мати зовнішніх дефектів (вузлів, шишок, непсів, непрорядів, сторонніх включень);

– упаковки з пряжею, що надходять в ткацьке виробництво повинні бути правильно намотані.

Вироби українського народного декоративного ткацтва можуть виготовлятися з прутом, торочкою чи осипкою, які є продовженням ниток основи і утку, а також з обрізними краями, застрочуваними на спецмашині ажурною строчкою (мережковою), чи на універсальній швейній машині швом у підгін із закритим зрізом, чи на спеціальній машині зигзагоподібною строчкою.

Вироби можуть виготовлятися з наступною ручною прив'язкою мережива і торочки. Торочка, мережева і нитки для оброблення боків виробів повинні бути підібрані у тон чи колір виробу.

Число стібків на 1 см строчки повинно бути для ажурної (мережкової) строчки 3-4 стібка, стачної 4-5 стібки, обметувальної 3-4 стібка, зигзагоподібною 3-4 стібка.

Строчка повинна бути рівною, без пропусків і петлистості. Кінці всіх строчок повинні бути закріплені зворотною строчкою за довжиною шва на 1,0...1,5 см.

Довжина торочки скатерок повинна бути від 5 до 12 см, серветок – від 2 до 5 см, щільність в'язки торочки – 9-12 вузлів на 10 см.

Прив'язка торочки може бути машинною чи ручною.

Довжина осипки на скатерках повинна бути від 3 до 12 см, на серветках – від 1 до 3,5 см.

Осипка, яка є продовженням ниток основи та утку закріплюється зигзагоподібною стрічкою. Декоративно-ткані вироби метражні та штучні виготовляються різних розмірів і форм згідно з контрольним зразком.

Допустимі відхилення від номінальних розмірів готових виробів за довжиною 2,5 %, за шириною 2,0 %.

Ширина внутрішнього підгину у всіх виробах українського народного декоративного ткацтва від 0,50 до 0,75 см.

Під час роботи, основа на ткацькому верстаті піддається багаторазовому розтягуванню. Крім того на нитки основи діють згинальні сили і сили тертя. Тертя виникає при проходженні основи через ламелі, через вічка галев ремизок, через зуби берда і при взаємодії основи і утка під час прибою. Так як основа на ткацькому верстаті має невелику швидкість переміщення в горизонтальному напрямку, то більшість з перерахованих умов впливають на нитки основи багато разів.

Щоб протистояти цим руйнівним силам, до ниток основи пред'являються підвищені вимоги за міцністю, стійкістю до стирання,

стійкістю до багаторазових змінним розтягуючих навантажень, до гладкості та рівномірності по довжині.

Уточна нитка при переробці на ткацькому верстаті відчуває значно меншу напругу, ніж основна (тертя при виході з човника і тертя при прибиванні до основи). Тому утокові нитки можуть мати значно гірші, ніж основа, фізико-механічні характеристики.

При контролі якості перевіряють:

- відповідність зовнішнього вигляду, якості маркування контрольному зразку;
- групу складності рисунків;
- лінійні розміри та поверхневу щільність готових виробів;
- щільність ниток (за основою, утком, рисунком);
- стійкість пофарбування.

Вироби українського народного декоративного ткацтва, штучні та метражні повинні бути складені лицьовим боком назовні.

Пакують штучні вироби в індивідуальні поліетиленові пакети, метражні – у поліетиленову плівку, що забезпечують їх збереження.